

Udtale-reduktion

I artiklen »Bliver dansk udtale utydeligere...« er der redegjort for, hvad reduktion er, og at det bør adskilles fra historiske ændringer. Her skal vi se nøjere på reduktions-reglerne. Jo hurtigere man taler, jo flere udtalereduktioner benytter man. Det er ikke muligt at udtale ordene »fuldt ud« ved højt tempo. Nogle er ganske vist meget bedre til det end andre, men ved blot moderat hastighed begynder det at lyde sygt. Der er regler for hver eneste af sprogets ca. 50 sproglyde, og ofte for hver lyd i diverse stillinger, ligesom reduktionerne tit omfatter flere stadier. Der må derfor være langt over 100 reduktions-love. Gennemgående er de mere komplicerede end fx lydlove og grammatiske regler. I det flg. beskrives 5 reduktions-love.

1) Alle vokaler uden for maks. distinkt tale centraliseres, dvs. slappes og nærmer sig tungens og læbernes hvilestilling. De vokaler, der ligger nærmest ved denne, nemlig *e*, *æ*, reduceres let helt til den slappe neutralvokal *ə*, når de er korte: [*hans* 'vən kɔm 'æg 'jəm'] *Hans ven kom ikke hjem*. I tryksvag stilling går det langt lettere: [*han* ə səd 'främ' tə 'de mə mədmə'ri'i] *Han har set frem til dét med Mette-Marie*. Andre vokaler reduceres mindre villigt helt til *ə*, og bagtungevokalerne næsten slet ikke. (*α* og *ɔ* er midttunge-vokaler, de reduceres ret let). Det afgørende er altså udgangs-afstanden til *ə* samt artikulations-hastigheden, der er langt større i tryksvage stavelser.

Det højst interessante er imidlertid, at også ordets hyppighed er afgørende. [*pɔləgs og̊ ,äðð̊*] *pålægsschokolade* skal der stor veloplægthed, modtager-tunghørhed eller stormvejr til for, at det bliver udtalt tydeligere, men i det uetablerede *vadsækskolonnade* (kolonnade, hvori ungdommen stiller vadsækkene) vil man ikke have de tilsvarende reduktioner – det ville ikke blive forstået. Tilsvarende er [*dən*'] *den* helt almindelig, hvorimod [*mən*'] *mænd* kræver stor træthed eller depression. Man afpasser altså ikke blot *sætningernes* distinktheds-niveau efter situationen, afstand, træthed, tunghørhed, men hvert eneste ords reduktions-niveau afpasses inden for ytringens generelle distinktheds-niveau med henblik på modtagers forståelse. Man vælger, afhængigt af afstand, generthed, engagement, personlig vane o.m.a., et generelt **DISTINKTHEDS-NIVEAU** for den enkelte ytring – det viser sig ved antallet af reduktioner, af lyde per sekund, og følges godt med tidsafstanden mellem de trykstærke stavelser (og i nogen grad lydstyrken). Men inden for dette er **REDUKTIONS-NIVEAUET** vidt forskelligt: stort i de tryksvage stavelser og i de mest velkendte ord, lavt i de mindre kendte.

Kendtheden drejer sig om afsenders formodning om modtager: Overlægen udtaler ordet *pancreas-akyl*i på højt reduktionsniveau til oversygeplejersken, forhåbentlig ikke til patienten.

Christiansborg-folket siger [*'sdá'sm̥nisdən*] *statsministeren*, vi andre foretrækker lidt færre reduktioner.

Der er endnu et forhold at tage i betragtning. Når *far til 2* meget let reduceres til [*'fɑ̃ tɑ̃ 'to'*], skulle man efter reglen vente, at *far til 1* hed [*'fɑ̃ tɑ̃ 'e'n*], men dét er umuligt, det kan kun hedde [*'fɑ̃ te 'e'n*]. Grunden er, at *ə* foran *e*-lyd ville være mere besværligt at sige, en omvej, når man nu alligevel skal hen til *e*. Reduktion sker naturligvis ikke, hvis den udgør en artikulatorisk omvej.

2) En tilsyneladende ukompliceret reduktion er loven om tab af *h* efter *s* og i tryksvag stavelse: *Skovsoved*, *Kurt ar tabt*. Men så simpelt er det ikke. Allerforrest i ytringen tabes *h* ikke uanset, hvor lidt tryk der er: *Har Kurt tabt? Et godt otel – Hotellet var godt*. Det må hænge sammen med, at der sker en generel lille nedgang i distinkthed fra ytringens start til slut, ligesom der gennemgående sker et lille styrketab, der også kan spores i de enkelte ord.

Men selv med sådanne nuancerede regler mangler der noget vigtigt. *H* kán svinde, men behøver jo ikke, dét afhænger som sagt af situationen og individet. Men hvad der er ganske uafhængigt af situation og person, er selve reduktionens relative styrke. Nogle reduktioner indtræder næsten altid, andre er mindre villige, sjældnere. Hvilket indebærer, at nogle reduktioner kun kan forekomme, når visse andre allerede hár fundet sted. *Dit herbarium* lyder maks. distinkt hos ældre [*did ha.'bɑ̃'ri.ám*], hos yngre [*did ha.'bɑ̃'i.ám*]. Det reduceres hos alle videre: [*did ha.'bɑ̃'j.ám* → *did ha.'bɑ̃'j.ám* → *did ha.'bɑ̃'j.ám* → *did a.'bɑ̃'j.ám* → *did a.'bɑ̃'j.ám*], hos yngre videre → [*did a.'bɑ̃'j.ám*]. (Der ses bort fra sideformen *herbarie*). Kombinationen [*did a.'-*] findes ikke, idet *ɹ* bortreduceres før *h*. Et detailkendskab til reduktions-lovene ville indebære, at hver reduktions-lovs »villighed« var kendt, så man kunne regne sig til de forbudte kombinationer. Hele dette forhold kaldes REDUKTIONSHARMONI.

3) Lad os se på reduktionen af [*b, g*], og lad os gøre det nemmere ved kun at se på stillingen mellem vokaler. [*b, g*] reduceres her → [*b, g*], dvs. de lukkes ikke helt, hvorved der opstår en minimal støj. Da [*b, g*] i dansk er bekvemmeligheds-bestemte mht. stemthed, må de her imellem vokaler blive stemte. Fx [*'ɑ̃bɔ̃ i 'pɑ̃ ɔ̃*] *aber i pakker*. Reduktionen er imidlertid ganske svag i trykstærk forlyd: '*Få 'bader. Det 'går 'ikke*. Osv. Det skyldes, at alle lyde er lidt mere energiske og længere i trykstærk forlyd end i andre stillinger. Derimod er reduktionen lidt stærkere, hvis en nabostavelse også indeholder et *b* hhv. *g*: [*'bibəhɔ̃'l'*] *bibeholde*, [*di gɪg 'glɑ̃ð 'jəm*] *de gik glade hjem*. Denne regel er interessant, for en gentagelse er ikke specielt energikrævende. Den kunne skyldes det almene forhold, at gentagelser er irriterende, hvorfor motivationen til reduktion

bliver større: Har jeg lige smidt noget i papirkurven, er det særlig irriterende, hvis jeg straks efter finder noget, der skal samme vej.

4) Reduktionen af [d] er anderledes. [d] mellem vokaler (bortset fra trykstærk forlyd) bliver i det meste af landet meget let til [R], dvs. et alveolært flap, også kaldet *dasket r*: tungespidsen fejer hurtigt hen over den overliggende del af ganen, berører den, men uden lukke. Fx [vɑ Rɑ 'kɑn ŋ 'fæRɔ] *Var der kun en fætter?* Ved [R] er den ovennævnte dissimilations-tendens (tendens til at undgå ens lyde tæt ved hinanden) særlig markant. Der er aldrig [R], hvis der i en foregående stavelse allerede er et [R]: [vɑ Ru da 'mæð] *Var du da med?* Sml. ['nɔ Ra] *nåda* med ['nɔ Rada,da] *nådadada*. Formentlig, fordi en suite af [R] ville være for svært at sige.

5) Det er velkendt, hvorledes et *n* kan assimileres til en flg. lyds artikulationssted. *N* reduceres således til [ŋ] foran velarerne [g, k]: [haŋ 'kan' 'nɑð mæ æn 'vaŋkann] *Han kan noget med en vandkande*. Foran *j* er reduktionen næsten uundgåelig, idet både den artikulatoriske og akustiske forskel er ganske lille: ['linjɔ → 'linjɔ (→ 'linjɔ → 'liŋɔ)] *linjer*. Trægere går det foran labiodental: [haŋ 'vi:sd 'ib ŋ, kɔŋfi.ama'sɔ'ns.gɑ.ɔ] *Han viste Ib en konfirmationsgave*. Mærkværdigvis har de fleste ingen eller meget ringe tendens til at reducere *n* → *m* foran labialerne (*m, b, p*), bortset fra i ganske få topfrekvente ord. De fleste afviser fx [dim 'moɪ a frɑ 'svæmbɑ'] *Din mor er fra Svendborg*. Tidligere har denne reduktion været almindelig. Den klassiske sydfynske dialekt har netop ['svæmbɔ], og ordet *hummer* 'lille værelse' kommer af *hūnbora*, egl. »maste-hul«. Her blev reduktionen altså så stærk, at en flg. generation gjorde den obligatorisk. I andre sprog er den også spillevende, i spansk sågar obligatorisk: *un ojo* 'et øje', men [um 'brɑ.ɔ] 'en arm', hvorved der selvfølgelig ikke længere foreligger reduktion i streng forstand. Modstanden mod *n* → *m* er svær at forklare. En mulighed er det, at *n* → *m* foran labial opfattes som *for* stor en reduktion, for når *n* bliver til *m*, bortfalder hele dens tungeartikulation, hvorved tungen springer direkte fra vokalen før *n* til vokalen efter labialen; dét er for groft.

Til sidst skal det nævnes, at visse højfrekvente ord har deres ordspecifikke reduktioner. *Sku'*, *ka'*, *vi(l)*, *me(d)*, *ve(d)*, *ti(l)* er eksempler ligesom ['gæm'm] *gennem* og [a'men'li] *almindelig*. Disse reduktioner følger ikke de almene love, men er selvstændigt traderede. Et morsomt eksempel fra engelsk er ['se 'raʊn] *Sit down!* med [dɔ → dɔ → d → r], en reduktionsgang, der ellers ikke forekommer.

Feltet lydreduktion – eller studiet af allegroformer – lyder måske lidt kedeligt, og der er da også kun to danskere, der har studeret det alvorligt. Det spændende er ikke den »grød«, ordene kan reduceres ned til, men dét vældige, stærkt automatiserede, regelværk, der styrer det. Men også modtagerhensynet er interessant; det går langt ud over det sproglige, eftersom bedømmelse af afstand, stormvejr og modtagers opfattelsesevne og hele horisont, ikke er et sprogligt anliggende. Og så er det hele ubevidst. Distinkt tale er ubevidst – mens vi taler – men den kan løftes til bevidsthed: Jeg kan godt bevidstgøre mig lydene i *slanger*: ['slɑŋɔ], deres dannelse og dermed min ordre til taleorganerne (men det er svært – i årtier troede man på Kbh.s Univ., at udtalen var ['slɑŋəɹ]), men reduktionerne kan ikke bevidstgøres, her må man blot iagttage, hvad der sker.

Talens reduktioner modsvarer skriftens. Håndskrift ligger som bekendt tit langt fra afsenders maksimale skønskrift. Men reduktionerne er individuelle, de skabes ikke ved efterligning af andre – og er derfor ofte ulæselige. I maskinskrift foreligger dette problem ikke. Her skriver man maksimalt distinkt hele tiden. Eller gør man? Maskinskr. reduc. vhja. fork. Regelsættet for disse forkortelser er langt simplere end talens regler. Der er snævre grænser for, hvordan man kan forkorte fx <solnedgang> og <fidusmager>. Men afsenders følsomhed (der alt for ofte er en *ufølsomhed*) for, hvad modtager kan kapere, hans syn m.m., er lige fuldt i spil.